

AZERBAYCAN-TÜRKİYE İLİŞKİLERİ KAPSAMINDA KAFKASYA'NIN SOSYO-POLİTİK ANALİZİ

Hüsamettin İNAÇ*

Rahman AGHAZADA**

Geliş Tarihi: 31.05.2023

Kabul Tarihi: 04.06.2023

Özet

Bağımsızlığına 1991 yılında kavuşan Azerbaycan'ın en büyük destekçisi ve bağımsızlığını tanıyan ilk devlet Türkiye olmuştur. Ermenistan'ın işgalci siyasetinden dolayı Azerbaycan bağımsızlığını kazandığı günden itibaren Dağlık Karabağ'ı ve yedi rayonu kaybetmiştir. Alınan birçok BM Güvenlik Konseyi kararına göre işgal ettiği topraklardan Ermenistan'ın çekilmesi kararı çıkmış fakat Ermenistan işgalini sürdürmeye devam etmiştir. Azerbaycan 27 Eylül 2020'de başlattığı karşı saldırı neticesinde topraklarını Ermeni işgalinden kurtarmayı başarmıştır. Ermenistan 10 Kasım 2020'de imzalanan bildiri ile savaşı kaybeden taraf olarak Azerbaycan'ın koşullarını kabul etmek zorunda kalmış ve işgal ettiği topraklarından askeri gücünü çekmeyi kabul etmiştir. Bu savaşta Türkiye, Azerbaycan'ı siyasi, askeri ve diplomatik bakımdan destekleyen en önemli devlet olmuştur. İki devlet arasında savaş öncesinde ilişkiler hem siyasi hem de askeri bakımdan stratejik ortaklık düzeyine çıkmıştır. İki devletin girişimi ile birçok ortak ekonomik proje hayata geçirilmiştir. Özellikle askeri alanda taraflar arasında imzalanan anlaşmalar Azerbaycan'ın savaşta zafere ulaşmasında önemli faktör olmuştur. Güney Kafkasya açısından İkinci Karabağ savaşından Azerbaycan'ın zaferle ayrılması kalıcı barışın tesis edilmesi adına oldukça önemlidir. Aynı zamanda bu durum Türkiye açısından da yeni fırsatlar doğuracaktır. Güney Kafkasya'da Türkiye'nin konumunu güçlendirecektir. Özellikle Azerbaycan ile Nahçıvan arasında koridorun açılması Türkiye'yi doğrudan Azerbaycan ve Hazar Denizi üzerinden Orta Asya'ya bağlayacaktır. Dolayısıyla Türkiye ekonomik, siyasi ve askerî açıdan daha etkin bir aktöre dönüşecektir.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan, Dağlık Karabağ, Kafkasya, Türkiye

* Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölüm Başkanı, Prof. Dr., husamettin.inac@dpu.edu.tr ID: 0000-0002-6922-2010

** Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler, rahman.aghazada@gmail.com

SOCIO-POLITICAL ANALYSIS OF THE CAUCASIA WITHIN THE SCOPE OF AZERBAIJAN-TURKEY RELATION

Abstract

The biggest supporter of Azerbaijan, which gained its independence in 1991, has been Turkey. Turkey is the first state to recognize the independence of Azerbaijan. Due to the invading policy of Armenia, Azerbaijan has lost Nagorno-Karabakh and seven districts since the day it gained its independence. According to many UN Security Council resolutions, a decision was made to withdraw Armenia from the occupied territories, but Armenia continued to occupy it. As a result of the counter-attack launched on September 27, in 2020, Azerbaijan succeeded in liberating its lands from the Armenian occupation. With the declaration signed on November 10, 2020, Armenia, as the party that lost the war, had to accept the conditions of Azerbaijan and agreed to withdraw its military power from the occupied territories. In this war, Turkey became the most important state that supported Azerbaijan politically, militarily and diplomatically. Before the war, the relations between the two states reached the level of strategic partnership both politically and militarily. Many joint economic projects have been implemented with the initiative of the two states. Especially the agreements signed between the parties in the military field have been an important factor in the victory of Azerbaijan in the war. For the South Caucasus, the victory of Azerbaijan in the Second Karabakh war is very important for the establishment of lasting peace. At the same time, this situation will create new opportunities for Turkey. It will strengthen Turkey's position in the South Caucasus. Especially opening the corridor between Azerbaijan and Nakhchivan will directly connect Turkey to Central Asia via Azerbaijan and the Caspian Sea. Therefore, Turkey will become a more active actor in terms of economy, politics and military.

Keywords: Azerbaijan, Caucasus, Nagorno-Karabakh, Turkey

Giriő

Kafkasya'da Ermenistan-Azerbaycan atıőmasının Tarihsel Arka Planı

Rus-İran Savaşı (1826-1828)'ndan sonra Ruslara Azerbaycan'ın teslim edilmesi ve Osmanlı ile Rusya arasındaki savaşı kaybeden Osmanlı ile imzalanan Edirne Anlaşması neticesinde ortaya çıkan Ermenistan, aslında bir proje devlettir. 1828'de Ruslar tarafından kurulan Ermenistan'ın bölgedeki nüfusu % 18 idi. Daha sonra İran Ermenilerinin Ruslar tarafından göçü neticesinde 20.yy başlarında % 48'e çıkmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'ndan ve Birinci

Dünya Savaşı'ndan mülteci olarak gelen Ermenilerle birlikte bölgedeki Ermeni oranı % 70'e ulaşmıştır. Bölgedeki Türk ve İran kökenli halkın bölgeyi terk etmesinin ardından Ermeni nüfusu çoğunluk nüfusa dönüşmüştür. 2 yıllık Erivan merkezli Ermenistan Demokratik Cumhuriyeti Ekim Devriminden Sosyalist düzene geçiş sürecinde kurulmuştur. Ardından SSCB'ye Aralık 1920'de Ermenistan Sovyet Cumhuriyeti adıyla katılmıştır (Palabıyık ve Deveci, 2009, s. 259; akt. İnaç, 2020a, s.177).

Azerbaycan sınırları içerisinde olan Dağlık Karabağ'da SSCB'nin çöküşünden hemen önce karışıklık çıkmış ve Karabağ Ermenilerinin isyanıyla bölgede ayrı bir cumhuriyet ilan edilmiştir. SSCB'nin yıkılışından sonra Azerbaycan sınırları içerisinde bulunan bu özerk bölge, oluşacak çatışmaların da nedeni durumuna gelecekti. Ermenistan Ağustos 1991'de bağımsızlığını ilan edip, Ermenistan ile Dağlık Karabağ arasında bulunan Laçın Koridorunu işgal ederek bu bölgeyi ilhak etmiştir. Azerbaycan ve Ermenistan arasında bu gelişmeler doğrultusunda 1991-1994 yılları arasında çatışmalar sürmüştür. Ermenistan Hocalı'da 1992 yılında 600 Azerbaycan Türkünü katletmiştir (Uras, 1987, s. 646; akt. İnaç, 2020a, s. 177). Bu soykırım sonrası Türkiye ve Azerbaycan Ermenistan'a ambargo uygulamıştır. Ermenistan'ın Dağlık Karabağ ile birlikte 7 rayonu işgal etmesinin ardından Türkiye Ermenistan ile olan sınırını kapatıp, bütün ilişkilerini durdurdu. Yaklaşık 30 yıl boyunca topraklarının beşte biri Ermeni işgalinde olan Azerbaycan, devlet olma bilincini tam olarak yaşayamadı.

Bu dönemde Azerbaycan'ın yanında yer alan Türkiye, diplomatik anlamda Ermenistan ile olan bütün ilişkileri bitirmiştir. Fakat Türkiye içinde bulunduğu zor dönemlerden dolayı (PKK terörü, faili meçhul cinayetler gibi olaylarla SSCB'nin çökmesinden sonra Orta Asya ve Kafkasya'da varlığı engellenmeye çalışılmış ve Azerbaycan'a yeterli düzeyde destek sağlayamamıştır (İnaç, 2020a, s. 179).Türkiye, 30 Ağustos 1991 tarihinde bağımsızlığını ilan eden Azerbaycan Cumhuriyeti'ni 9 Kasım 1991'de tanıyan ilk devlet olmuştur. Diplomatik ilişkiler 14 Ocak 1992'de imzalanan protokolle Azerbaycan'da başkonsolosluk olarak görev yapan temsilcilik büyükelçi seviyesine yükseltilmiştir (Sariahmetoğlu, 2016, s. 201). Aynı zamanda çeşitli işbirliği anlaşmaları çerçevesinden yüzden fazla anlaşma imzalanmıştır. İki ülke arasında ticaret, ekonomi, eğitim gibi birçok alanda yapılan anlaşma bugün halen yürürlükteki yerini korumaktadır. Türkiye Dağlık Karabağ'ın özgür kalmasını şart koşarak Ermenistan'a sınır kapılarını 1993 yılında kapatmıştır. İsviçre'de 10 Ekim 2009'da Avrupa Birliği'nin zorlaması neticesinde Türkiye-Ermenistan protokolü imzalanmıştır. İlişkilerde gerginliğe sebep olan bu protokol daha sonra Türkiye'nin önce Karabağ sonra sınırlar şartını

koymasıyla normal seviyeye inmiştir (İnaç, 2020b, s. 511). Ermenistan'ın Karabağ işgali sonrası Azerbaycan yatırımların büyük bir bölümünü savunma ve orduya yapmıştır.

Tüm bu süreç boyunca işgal ettiği yerleri terk etmesi beklenen Ermenistan aksi davranış sergileyerek yeni yerleri işgal etme girişiminde bulunmuştur. İşgalin faturasının ne kadar ağır olduğunun farkına varan Ermeniler olmuştur. Anlaşma zemininde veya savaşarak toprakların bir kısmının geri verileceğini düşünen Ermeniler de çıkmıştır. Ortaya çıkan bu anlayış çerçevesinde Madrid'de 2007 yılında Azerbaycan Dışişleri Bakanı Elmar Memmedyarov ve Ermenistan Dışişleri Bakanı Vartan Oskanyan Minsk Grubu Eş Başkanları ile görüşme gerçekleştirmişlerdir (Tutar, İnaç ve Güner, 2006, s. 286). Minsk grubu bu görüşmelerde taraflara herhangi bir güç kullanmamak kaydıyla bir barış planı yapılması fikri sunulmuştur. İki taraf bu barış planına olumlu yaklaşarak daha sonra üzerinde yapılan düzenlemelerle plan devam etmiştir. Bu plan Madrid Prensipleri olarak adlandırılmıştır. Anlaşmaya göre, işgal edilen topraklar boşaltılacak, göçmenler yurtlarına geri dönecek, uluslararası güvencenin sağlanması, Laçın koridoru açılacak, Dağlık Karabağ'ın hukukî statüsünün belirlenmesi için inisiyatif kullanılacak ve Dağlık Karabağ Ermenilerine teminat vermek kaydıyla kendilerini idare etme hakkı tanınacaktır (İnaç ve Erdoğan, 2006, s. 12).

Bölgede menfaatleri olan büyük güçler Azerbaycan ve Ermenistan'dan önce anlaşması gerekmektedir. Bu kapsamda Madrid prensiplerinin uygulanmasının ilk sürecinde (ABD, AB, Rusya ve Türkiye) güçlerin temsil rolünün oldukça önemli olduğu anlaşılmaktadır. Azerbaycan ve Ermenistan'da Madrid prensiplerinde en az taviz vererek daha fazla kazanç elde etmenin hesabını yapmaktadır. İki taraf da en az tavizle nasıl en fazla kazanç elde edilebilir hesabını yapmaktadır. Karabağ'dan çekilmesi karşılığında Sarkisyan'ın Karabağ'ın kendi kaderini tayin hakkını talep etmesi bu durumu açıklar niteliktedir. Bu süreçteki en büyük problem ise krizin ne Azerbaycan'ın ne de Ermenistan'ın lehine çözülmesini istemeyen Rusya'nın bakış açısıdır. Çünkü Azerbaycan'a ait toprakların özgürleşmesi demek daha bağımsız politikalar ve Türkiye ile yapılacak işbirliğinin artması olacaktır. Rusya Kafkasya'nın tek hâkimi olduğunu düşünüp, bölge dışından olan güçleri denklemin dışında tutmaya çalışmaktadır. AB ve ABD Rusya'ya olan enerji bağımlılığını bitirmeyi düşünmekte, Hazar Havzasındaki petrolü alternatif yol olan Azerbaycan ve Gürcistan üzerinden almaya çalışmayı düşünmektedir. Diğer taraftan Rusya ise, Azerbaycan'ı tamamen karşısına almaya çekinmektedir. Çünkü Azerbaycan giderek enerji zengini olan bir devlet konumuna gelmektedir (İnaç, 2020b, s. 514).

1. Ermenistan-Azerbaycan Çatışmalarının Savaşa Dönüşmesi: Dağlık Karabağ Sorunu

Ermenistan'ın Karabağ üzerindeki haksız işgali birinci Karabağ savaşından sonra devam etmiş ve işgali altındaki bulunan toprak sınırını da daha çok genişletmek için tacizlerine ara yapmaya devam etmiştir. Azerbaycan ordusu da 27 Eylül 2020'de Ermenistan'ın yaptığı yeni bir saldırıya karşılık vermiş ve 27 yıldır işgal altında bulunan toprakların (ülkenin yüzde yirmisi) geri alınması için saldırıya geçilmiştir. 44 gün boyunca devam eden bu savaş sırasında Azerbaycan ordusu tek bir sivile zarar vermeden, üstün ve kontrollü bir şekilde işgal altından bulunan toprakların çok önemli bir kısmını geri almaya başarmıştır. Azerbaycan bu savaş sonucunda Dağlık Karabağ bölgesinde bulunan Şuşa Şehrini ve bazı köy ile kasabaları, Dağlık Karabağ'ın dışında ise yedi rayonu işgalden kurtarmıştır. 10 Kasım 2020'de imzalanan üçlü bildiriyle de Ermenistan'ın Dağlık Karabağ üzerindeki işgalinin kaldırılması sağlanmıştır. İmzalanan bu bildiriye göre Karabağ'ın geri kalanı Rusya barış gücünün denetiminde olacağı ve Ermeni askerlerin bu bölgeden tamamen arındırılacağı ve bu bölgenin kayıtsız şartsız şekilde Azerbaycan devletinin anayasal düzenine girileceği ifade edilmektedir (Hasanoğlu, Memmedov ve Maharramov, 2020, s. 526). Azerbaycan bu savaştan önemli bir zaferler ayrıldığı için ortaya konulan barış şartlarını da belirleyen taraf olma hakkını da elde etmiştir. Türkiye Cumhuriyeti de bu 44 gün süren savaş sırasında sahip olduğu bütün askeri, diplomatik ve politik imkânlarını en üst düzeyde olacak şekilde Azerbaycan'ı desteklemiş ve uluslararası hukukunda yerine getirilmesi noktasında hiçbir şekilde Azerbaycan'ı yalnız bırakmamıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nin Azerbaycan'a kayıtsız ve şartsız desteğini vermesi ve bu desteğini açık bir şekilde yapması savaş sürecinde Azerbaycan'ın kazanmasını istemeyen bazı güçlerin Ermenistan (Haviland, 2002, s. 77-78) tarafına geçmesini de engellediği bilinmektedir.

Yapılan savaş 10 Kasım 2020'de Ermenistan'ın ağır bir şekilde mağlup olmasıyla sonlanmıştır. Azerbaycan, Ermenistan ve Rusya imzaladıkları üçlü bildiriyle savaş sona erdirilmiştir. Bu bildiri üç ülke arasında imzalanmasına rağmen, bu bildirin hazırlanması Türkiye Cumhuriyeti'nin de Azerbaycan'ın yanında yer aldığı bilinmektedir. Savaşa sona doğru geldikçe Türkiye'nin Savunma Bakanı, Dış İşleri Bakanı ve üst düzey siyasi ve askeri yetkililerinin kısa sürelerde birçok kez Bakü'ye gelmeleri. Türkiye'nin Cumhurbaşkanı olan Recep Tayyip Erdoğan'ın Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin ile telefon konuşmaları ve bütün bunlardan sonra bu bildirin açıklanması, Türkiye'nin Azerbaycan'ın yanında olduğunu göstermektedir. Söz konusu bildiri, savaşın siyasi ve hukuki sonuçları ile savaş

sonrası bölgenin geleceği açısından son derece büyük öneme sahiptir. Bu bildiriyle Azerbaycan'ı dört rayonunun (Cebrayıl, Füzuli, Zengilan ve Gubadlı) işgal altında kurtarıldıkları resmi hale gelmiştir. Bildiride Dağlık Karabağ'a hiçbir şekilde özerklik verilmeyeceği belirtilmiştir. Daha önce yapılan barış görüşmelerinde ise Azerbaycan Ermenistan'ın işgalini durdurması karşılığında Dağlık Karabağ'a en yüksek siyasi özerlik verileceği beyan edilmekteydi. Ancak bu isteği kabul etmeyen Ermenistan yapılan savaşta ağır yenilgi almasıyla barış şartlarının Azerbaycan tarafından belirlenmesine yol açmıştır. Hiç şüphe yok ki özerklik statüsünün yer almaması Karabağ ile ilgili en büyük kazanımlardan birisi olmuştur (Hasanoğlu, Memmedov ve Maharramov, 2020, s. 527). Böylece Azerbaycan'ın Karabağ üzerindeki egemenliği sınırlandırılmamış ve bu durum bütün bölge üzerinde etkin olunması açısından son derece önemli bir gelişme olarak gösterilmektedir.

Yapılan bildirin beşinci maddesinde Karabağ'da yer alacak barış askeri güçlerinin görev alanlarını denetlemek üzere bir komuta ve kontrol merkezinin bulunacağı öngörülmektedir. (İnaç, 2014, s. 37). Türkiye ile Rusya arasında bu komuta ve kontrol merkezinin oluşturulması ve bu kapsamda hem diplomatik hem de askeri yetkililerinin görevlendirilmesi ile ilgili görüşmelerin olması sağlanmıştır. Yapılan bu görüşmeler sırasında merkezin konumu ve merkezde yer alacak Rus ve Türk askeri yetkililerinin sayısı ve kişilerinin yetkilerinin dağılımına yönelik konular belirlenmeye çalışılmıştır. Komuta-kontrol merkezi ve merkezin faaliyetlerine yönelik yapılan görüşmeler sırasında Azerbaycan ve Türkiye sürekli olarak istişare etmişler ve ortak çıkarlar çerçevesinde en uygun kararların alınması için yoğun çaba göstermişlerdir. Türk askeri yetkililerinin merkezde yer alacak olması, Türk ordusunun Güney Kafkasya'da barış sürecinde olacağını göstermektedir. Bu durum ilerleyen süreçlerde Türkiye'nin askeri olarak bölgede güçlü şekilde yer alacağını ilk adımı olduğunu da göstermektedir. Türkiye'nin bu hamlesi hem Rusya'yı Türkiye'nin artan gücünü kabul etmek zorunda bırakmakta hem de Ermenistan'ı da endişelendirmektedir. En önemlisi ise bölgeye ilgi duyan başta Avrupa Birliği, ABD ve İran gibi aktörleri kaybettikleri etkinlikleri nedeniyle (Delanty, 2004, s. 76) telaşlanmalarına yol açmaktadır.

2. Azerbaycan Topraklarının Ermenistan Tarafından İşgali Sorununun Çözümünde Türkiye'nin Rolü: Karabağ Sorunu ve Türkiye

Türkiye, Ermenistan'ın yapmış olduğu işgale karşı Azerbaycan'a gerçek anlamda destek veren ülkeler arasında birinci sırada yer almaktadır. Nitekim Türkiye, Ermenistan ile olan sınır kapılarını kapatmış ve politik, siyasi ve ekonomik açıdan Ermenistan'a ciddi şekilde

teпки göstermiştir. Azerbaycan ve Türkiye ilişkilerinin önemli faktörlerinden biri Karabağ sorununa yönelik Türkiye'nin sergilemiş olduğu tutumla ilgili olmuştur. Türkiye'nin 1998 Şubat'ından başlayan, Dağlık Karabağ meselesi karşısındaki genel politikası, SSCB'nin dağıldığı 18 Aralık 1991 tarihine kadar, bu ülkenin iç meselesi olduğu için karışmama şeklinde devam etmiştir. Türkiye'nin bu politikası bazı özelliklere sahiptir (İnaç ve Yaman, 2015, s. 19). Türkiye, Azerbaycan'da yaşananlara karşı kayıtsız kalmış ancak, 20 Ocak 1990 tarihinde Bakü'de kanlı olayların yaşanmasıyla kınama şeklinde tepkisini de göstermiştir. Türk Dışişleri Bakanlığı da Kafkaslar'da yaşanan anlaşmazlığı Sovyetlerin iç sorunu olarak görmüştür. Türkiye bu politikasını Sovyetler Birliği'nin dağılmasına kadar devam etmiştir. Nitekim sorunu Sovyetlerin iç meselesi olarak gördüğünü de ifade etmiştir. Türkiye'nin o süreçteki tek girişimi dönemin başbakanı olan Süleyman Demirel'in 1991 Kasım ayında o dönemin Azerbaycan Başbakanı olan Hasan Hasanov'a mektup göndererek bölgede gerginliği artıracak kışkırtmalardan uzak durmalarını istemek olmuştur. Gönderilen bu mektup Türkiye'nin Azerbaycan'da arabuluculuk girişimi olarak algılanmış ve iki hafta sonra mektuba verilen cevapta Azerbaycan başbakanı Türkiye'nin arabuluculuk girişiminden son derece memnun kalacaklarını ifade etmeleri üzerine, Türk Dışişleri Bakanlığı arabuluculuk niyetinde olmadıklarını açıklamak zorunda kalmıştır. Yapılan açıklamalardan bir ay sonra Mutellibov'un Ankara'ya gelmesinde sonra, Türkiye bu sefer arabuluculuk içi her iki tarafın da onayı olması halinde yapacağını belirtmiştir (Kerimov, 2007, s. 70). Dolayısıyla Türkiye o dönemlerde Azerbaycan'a günümüzdeki gibi açık bir şekilde destek olamamış yaşanan gelişmeler karşısında daha temkinli davranmıştır.

Türkiye, dünyada yaşanan dengeleri dikkate alarak Karabağ Savaşı'nda Azerbaycan'a önemli yardımlar yapmış, Kelbecer'in Ermeniler tarafından işgal edilmesi üzerine Ermenistan kapılarını kapatarak Azerbaycan'a verebileceği en önemli desteği sağlamış ve bu kapı Batılı devletlerin yapmış oldukları bütün baskılara rağmen hala açılmamıştır. Türkiye'de hükümetler değişmesine rağmen, hükümetlerin, Türk halkının ve kamuoyunun desteğinin hiç azalmadığı, aksine artarak devam ettiği görülmektedir. 27 Şubat 1992' de Karabağ'da olaylar devam ederken, Türkiye orada yaşananları bir taraftan NATO'nun gündemine getirmiş, diğer taraftan da TBMM'de (Yılmaz, 2010, s. 28) bu sorun görüşülmüştür. Özellikle o dönemlerde yaşanan Hocalı katliamı Türkiye'de büyük gösterilerin yaşanmasına yol açmıştır. Bölgesel bir güç olarak Türkiye her zaman Karabağ sorununa yönelik her zaman önemli girişimlerde bulunmuştur. Ancak Ermenistan Türkiye'nin hem Azerbaycan ile yakın ilişki içinde olmasından hem de kendisiyle diplomatik ilişkilerinin olmadığı bir ülke olduğu için Karabağ

sorununda herhangi bir şekilde arabulucu olmasını istememiştir. Ancak yine de Türkiye, Azerbaycan'ın toprağı olan Nahçıvan ile bağlantısının olması için aradaki Ermenistan'ın kontrolündeki bölgenin Azerbaycan'a verilmesi, buna karşılık olarak da Dağlık Karabağ'ın bir koridorla Ermenistan'a bağlanmasını öne sürmüştür. Yapılan bu öneri Azerbaycan tarafından işgalin meşrulaştırılacağı için uygun görülmemiş, Ermenistan tarafından da İran ile olan sınırını kaybedeceği için kabul edilmemiştir (Tutar, İnaç ve Güner, 2006, s. 290). Karabağ işgali hem bir milyondan fazla insanın göçmen durumuna düşmesine neden olmuş hem de Kafkasya'da siyasi istikrarın, ekonomik gelişmenin ve bölgesel iş birliğinin önündeki en temel engele yol açmıştır. AĞİT tarafından Ermenistan ve Azerbaycan devletlerinin Karabağ sorununa yönelik barışçıl bir çözüm bulunması için 1992 yılında kurulan Minsk Gurubu da sorunun çözümü hiçbir yarar sağlayamamıştır. BM Güvenlik Konseyi, 29 Temmuz 1993 tarihinde Ermenilerin Azerbaycan topraklarının % 20'sini içine alan toprak kazanını oy birliğiyle reddetmiş olmasına rağmen, ermeni işgali bu topraklarda hala devam etmektedir. (Alpargu, 2004, s. 8). Türkiye bu sorunun en kısa süre içerisinde barışçıl bir şekilde çözülmesinden yana olmuştur.

Kafkasya'nın ötesinde yaşanan sorunlar ve gelişmeler, özellikle Soğuk Savaş sonrası Türkiye'yi yakından ilgilendirmiştir. Bu bölgeye yalnızca Türkiye ilgi duymamış, RF, İran, ABD ve AB ülkeleri de burada yaşanan sorunlara ve gelişmelere müdahil olmak istemişlerdir. Yukarıda ifade edildiği üzere Ermenistan'ın yapmış olduğu işgale karşı Azerbaycan'a destek veren ülkeler arasında ilk sırada Türkiye yer almaktadır. Kafkasya'daki çatışmalar Türkiye'nin bölgeye yönelik politikasında zorlukların yaşanmasına yol açmıştır. Türkiye, bölgeyi yeterince tanımamasından dolayı Rusya karşısında dezavantajlı duruma gelmiş ve Kafkasya'da yakın ilişki içinde olduğu doğal gaz ve petrol kaynakları dolayısıyla enerji politikasında oldukça önemli konumda yer alan Azerbaycan topraklarının işgale uğramasından dolayı zor duruma girmiştir. Bölgede yaşanan sorun, Türkiye ile Ermenistan ilişkilerini de son derece olumsuz etkilemiştir. Ancak 11 Eylül 2001 terör saldırıları sonucunda ortaya çıkan uluslararası ortam Türkiye'ye hem Orta Asya'da hem de Kafkasya'da daha etkili olma imkânını vermiştir. Batı ile Rusya arasında Ağustos 2008 sonrasında yaşanan gerginlik ise Türkiye'nin bölgedeki hem nemini artırmış hem yeni riskler ve sorumluluklarının olmasına neden olmuştur (Budak, 2019, s. 10).

3. Ermenistan-Azerbaycan Savaşı'nın Kafkasya Etkileri

Ermenistan-Azerbaycan çatışması çözüm dışında hemen her yolun denendiği bir mesele olmasının haricinde, küresel bir sorun olmuş ve meselenin temelini daha eskilere Şark Meselesinin bir devamı niteliğindedir. Kafkasya jeopolitiği içerisinde Karabağ ihtilafı önemli bir yer kaplamaktadır. Karabağ'ın statükosu 30 yıl sonra cereyan eden savaşıla öngörülemez biçimde değişti. Ermeni İşgali altında olan Karabağ asıl sahibi olan Azerbaycan'a 30 yıl aradan sonra ulaştı. Dolayısıyla İkinci Karabağ Savaşı beklenilmeyen bir zamanda yaşanmış ve bölgede yeni bir jeopolitiğin oluşmasına sebep olmuştur. Güney Kafkasya tarih boyunca birçok imparatorluğun (Türkiye, İran ve Rusya) kontrolü altında kalmıştır. Kafkasya'nın jeopolitiği ele alındığında jeostratejik rekabetin yaşamadığı bir bölge konumundadır. Bölgedeki demografik açıdan iç içe geçmişlik ve çeşitlilik, dini ve etnik çeşitliliğin olduğu, Türkiye ve Azerbaycan arasında taşeron duvar görevi gören Ermenistan'ın olması bölgedeki siyasi jeopolitik düğümü meydana getirmiştir. Bu konjonktür çerçevesinde uluslararası ilişkilerde Azerbaycan için öncelikli mesele, Karabağ topraklarını Ermeni işgalinden temizlemek ve enerji piyasalarına enerji arzı oluşturabilmektir. Rusya açısından öncelikli mesele güvenlik, savunma, enerji ve stratejik anlamda bölgenin tamamında kontrolün ele alınması, İran için ise, Türk dünyası ile Türkiye'nin olası doğabilecek doğrudan iletişimi kesmeyi amaç edinmiştir. Diğer taraftan Gürcistan ise, Rusya'ya karşı toprak bütünlüğünü koruma ve Ermenistan'ı egale eden Azerbaycan ve Türk projelerinde önemli transit ülke konumunda yer almaktadır (İnaç ve Erdoğan, 2006, s. 13).

Kafkasya'nın sahip olduğu jeopolitik önem Avrupa ülkeleri arasında yeni bir pazar olarak görülmesine neden olmuştur. Bu sebeple Avrupa ülkeleri Kafkasya bölgesiyle sıcak ilişki içerisinde bulunma politikası benimsemiştir (Acar, 2009, s. 21-42). Buna karşılık bölgenin sahip olduğu doğal kaynaklar bölgede yer alan devletlerin siyasi kargaşa içerisinde bulunmasına neden olmuştur. Özellikle Azerbaycan'ın bağımsızlığını ilan etmesiyle birlikte Gürcistan ile yaşadığı çatışma ülke ekonomisi üzerinde önemli kayıplara neden olmuştur. Türkiye ise bu süreçte Azerbaycan ile "akrabalık merkezli özel ilişkiler" (İnaç, 2003, s. 344) kurarak Güney Kafkasya bölgesinde yer alan ülkelerle ayırım gözetilmeksizin uluslararası ilişkilerini sürdürmüştür.

4. Türkiye'nin Kafkasya'ya Yönelik Politikası

Dış politika temel olarak, uluslararası ilişkiler disiplinin bir alt inceleme dalıdır. Bu politika, bir devletin diğer devlet ya da devletlere ya da bir bölgeye yönelik eğilimleriyle ilgilidir. Dış politika devletin uluslararası aktörlere, uluslararası sistemdeki devletlere ya da politika

yapıcılarına yönelik geliştirdiği stratejiler, planlı davranış kalıpları ve amaca ulaşmak için yapılan çalışmaların tamamını oluşturmaktadır. Burada temel amaç, bir politika yani “amaçla listesi” belirlemektir. Uluslararası sistem, çıkar çatışmalarının yaşandığı, büyük şiddetli mücadelelerinin olduğu bir ortamdan meydana gelmektedir. Bu yüzden, bir dış politikanın meydana getirilmesinde dikkat edilmesi gereken ilk konu, uluslararası sistemdeki güç dengeleri ve bu dengelerden kaynaklanan ittifaklar, çatışmalar, gerginlikler ve bloklaşmalardır (Gözen, 2004, s. 3-6).

Soğuk Savaş sonrasında birçok ülkede olduğu, Türkiye’de dış politika yeniden belirlenmiştir. Nitekim Soğuk Savaş sonrasında Türk dış politikasında yeni arayışların ortaya çıktığı görülmektedir. Bazı kesimler bu yeni arayışları rejimin yaşamış olduğu kimlik kriziyle açıklamaya çalışmışlardır. Bu kesimler tarafından yapılan yaklaşımın doğru olduğu siyasal rejimin Türk dış politikasında göstermiş olduğu sürekliliği Soğuk Savaş sonrasında da görmek mümkün olabilmektedir. Soğuk Savaş sonrası dönemini özellikle 1990’lar ve 2000’ler olarak ayrılarak incelendiğinde Türk dış politikasında yaşanan süreklilik ve değişim daha iyi anlaşılacaktır (Erol ve Ozan, 2011, s. 43). Wilson ilkelerini incelendiğinde, o ilkelerin dönemin şartlarına göre oldukça idealist olduğu görülmektedir. Ancak günümüzdeki siyasal tarihçilerinin o tarihsel süreci analiz ettiğinde idealist görünen o ilkelerin altında realist amaçlar olduğu ön plana çıkmaktadır. İdealizmin aslında realizm gösterdiği, ABD’nin Ortadoğu politikalarının ilk kez toplanarak uyguladığı bu ilkelerinin o dönemdeki algılanış ve günümüze olan yansımaları özellikle özerklik konusunda gerçekleşmiştir (İnaç, 2014, s.51). Dolayısıyla hem o dönemde hem de günümüzde realist hedeflerin yanı sıra faydacılığında gözetildiği söylenebilir.

Geçmişte dış politikalara yönelik yaşanan gelişmeler Türkiye’nin günümüz iç ve dış politikasına yansımıştır. Bugün bakıldığında Türk dış politikasının temel iki davranış kalıbı, realizm ve faydacılıktan meydana gelmektedir. Türkiye’nin temel dış politika stratejisi, her zaman uluslararası sistem dışında kalmama ve sisteme dâhil olma çabası olmuştur. Bu anlayış Türkiye’nin kuruluşundan beri varlığını sürdürmüştür. Nitekim Türkiye’nin ulusal güç kapasitesi uluslararası arenada yalnız kalabilmesine neden olacak büyüklükte olmamıştır ve günümüzde de aynı anlayış devam etmektedir. Dolayısıyla Türkiye’nin Soğuk Savaş döneminde yaşanan Güney Kafkasya politikasında faydacılığın olduğunu söylemek mümkün görünmektedir. Burada ancak dış politikanın etkinliğinin tartışılması mümkün olabilmektedir (Tutar, İnaç ve Güner, 2006, s. 289). Realizmin temel unsuru olarak gösterilen ve Birinci

Dünya Savaşı sürecinin de şekillendirilmiş olduğu “düşmanın dışarıdan geleceği” sorunu uluslararası ilişkiler paradigmaları açısından sürekli tartışılan konuların başında gelmiştir. Aslında teorilerin temeline bakıldığında mutlak bir realist anlayışının olduğu net bir şekilde görülecektir. Örneğin, Türkiye’de yaşanan Kürt sorunu ve özerklik ile ilgili yapılan konuşmalar, sorunun dışardan değil de içerde olduğunu gösterse de bu sorunun oluşmasında dış güçlerin etkisi olduğu bilinen bir gerçektir. Dolayısıyla faydacılığın ve realizmin temelinde şekillenen ABD dış politikasıyla oluşan Ortadoğu ve Türkiye’nin varlığında söz edilebilmektedir. Yaşanan bu süreç Wilson İlkeleri’yle temellendiği ve günümüzde de devam ettiğini göstermektedir. Özellikle *Self-determinasyon ya da Özerklik ilkesi* Wilson İlkelerinde olduğu gibi Türkiye’nin de dile getirilen ulusal nitelikte önem taşıyan çok önemli konuların başında gelmektedir (Yiğit, İnaç ve Güner, 2007, s. 88).

Realizm, devletleri uluslararası ilişkilerin temel aktörleri olarak görmekte, uluslararası ilişkiler ve uluslararası politikayı da devletlerin arasındaki mücadele süreci olarak görmektedir. Devletlerin bütüncül ve tek pare bir şekilde önemli bir oyuncu olarak gören realistler, devlet içinde yaşanan dinamikleri göz ardı etmemektedirler. Realistler, konular arasında hiyerarşi gözetmekte ve güvenlik ve askeri konularını daha ön plana almaktadırlar. Uluslararası anlaşmazlıkların çözülmesi ve istikrarın sağlanması da gücün kullanımıyla ilgilidir (İnaç ve Ünal, 2013, s. 230).1980’lerin sonlarından SSCB’nin dağılma sürecine girmesiyle birlikte başlayan ve 1990’lı yıllarından sonuna kadar devam eden süreçte Osmanlı Devleti döneminden kalan Osmanlılık, Türkçülük ve İslamcılık anlayışları bir bakıma devamı olduğu ileri sürülebilecek gelişmeler olmuştur. İki kutuplu anlayışın çökmesiyle birlikte dış politikada yeni yön bulma ya da içinde bulunulan bunalımdan çıkma amacıyla yeni Osmanlıcı, Türkçü ve İslamcı düşüncelerinin yeniden şekillendiği ve bu düşüncülerin denenmeye çalışıldığı görülmüştür. Ancak bu düşünce akımlarının gelişmesine tepki olarak batılı düşünceler özellikle 28 Şubat döneminde radikal bir kimlik kazanmıştır. Küreselleşen dünyada yaşanan değişimler karşısında sorunları çözmeyi düşünen bu düşünce akımları, ne var ki yaşanan gelişmeler karşısından yetersiz bulunmuş ve dışişleri bakanlığı tarafından çok fazla kabul görmemiştir. Türk dış politikası bu düşünce akımlarını zamanı ve yeri geldikçe bir araç olarak kullanmayı amaçlamış ve ideolojik değil, “faydacı”, “realist” ve “akılcı” bir şekilde seyretmeye devam etmiştir (İnaç, 2014, s. 54).

Dinamik ve önemli bir bölgede yer alan Türkiye’nin, 2001 krizinde sonra yapılan 2002 genel seçimlerden tek partinin iktidarın başına geçmesiyle ve daha sonra uygulamış oldukları

politikada hem dış politikada hem de iç politikada “geleneksel statükocu” düşüncesinden vazgeçilip revizyonist anlayışın hâkim olmaya başladığının göstergesidir. Son dönemde dış politikada yürütülen diplomaside revizyonist düşüncenin hâkim olduğu görülmektedir. Yeni dönemde Türkiye, Ankara merkezli ve kendine özgü politikalar yürütmeye başlamış ve gerektiğinde “hayır” diyebilme yetkisini de kullanabilmiştir. Örneğin, 1 Mart 2003 tarihinde tezkere ile ABD’ye hayır denilebilmiş ve İran’a yönelik yaptırımlar konusunda BM güvenlik konseyindeki oylama da aynı tavrı benimsemiştir (Bal, 2011, s. 342). Şüphesiz Türkiye’nin dış politikaya yönelik tercihleri, iç meselelerinden ayrı incelenmemesi gerekmektedir. Ancak şu gerçektir ki, dış politikada başarı, büyük oranda iç politikadaki istikrarına bağlıdır. Türk dış politikasında bu anlamda bir ayrıcalığı olmadığı görülmekte ve burada yöntemin önemi de ortaya çıkmaktadır. Bu yöntem, sürdürülebilirlik ve realizm sorularını gündeme getirmekte ve bu açıdan proaktif ve çok kapsamlı bir dış politikanın yalnızca realist seçimler ve etkili iç desteğin olması durumunda başarılı olunabileceği savunulmaktadır. Özellikle küresel ekonomik kriz ve yaşanan kargaşa, büyük güçler arasında yaşanan çatışma, insani durumlarda çaresizliğin artması ve yoksulluğun yaşanması ve küresel iklim değişikliğinde “ya şimdi ya da asla” noktasında alarm durumu meydana geldiğinde dış politika seçimlerinin sürdürülebilirliği ve realist konusu oldukça ciddiye alınması gerekmektedir (Keyman, 2010, s. 13).

5. Türkiye’nin Kafkasya’da Bölgesel Güç Olması

Savaş sonrası dönemde Türkiye’nin Kafkasya politikasını ele alınırken dönemsel ayrımlara dikkat etmek gerekmektedir. Bu dönemi için 1989-1991 döneminde Türkiye henüz belirsizliğini devam eden ve nereye gideceği öngörülme, Sovyet Cumhuriyetlerindeki milliyetçi konulardan uzak kalmayı tercih etti ve geleneksel dış politikasına yönelik ilişkilerini de Moskova merkezli olacak şekilde ayarladı. SSCB’nin dağılmasıyla birlikte yukarıda da ifade ettiğimiz gibi ard arda birçok ülke bağımsızlıklarını ilan ettiler. Türkiye bağımsızlıklarını ilan eden söz konusu ülkeleri ilk tanıyan devlet ve lider olma düşüncesiyle o bölgede Rus gücünü kırmaya yönelik politika izledi. Bunun yanı sıra o dönemler, İran ve Rusya ile artan rekabet ortamında Türkçü, İslamcı ve Turancı söylemler gündeme gelmeye başlamış ve Türkiye yalanan değişimlerden heyecanla bölgede plansız ve programsız etki mücadelesine girmiştir. 1993-1995 dönemlerinde ise ve özellikle SSCB’nin dağılmasından sonra ortaya çıkan boşluk Rusya Federasyonu tarafından doldurulmuştur. O dönemlerde Türkiye’nin kendi yetersizliklerini ve sınırlarını algılamasıyla birlikte bölge ülkeleriyle ilişkilerini istediği düzeye çıkartamamasından dolayı o süreçte büyük bir hayal kırıklığı

yaşanmıştı. 1995 yılından günümüze ise Türkiye'nin hem kendi gücünü hem de kendi bölgesel gerçekleri çok daha iyi gören, Rusya Federasyonu'nun görmezden gelmeye, daha dengeli, gerçekçi ve karşılıklı iş birliğine dayalı bir politika geliştirme gayreti içinde olmuştur (Aydın, 2001, s. 371-374).

Türkiye için Kafkasya bölgesi büyük önem taşımakta ve Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ve Rusya için ekonomik ve siyasal kültür köprüsü, "Uzun Koridor" konumundadır. Türkiye'yi Güney Kafkasya'da daha etkili olmasını sağlayan temel faktör ne olmuştur soruna verilebilecek en iyi cevap, 2008 yılına kadar Türkiye Azerbaycan ve Gürcistan ile iyi ilişkiler kurması ancak Ermenistan ile aynı doğrultuda ilişki kurmaması olmuştur. Bakü Tiflis Ceyhan ve Bakü Tiflis Erzurum boru hatta projeleri Türkiye ve Azerbaycan arasındaki etkileşimini önemli şekilde etkilemiştir. Bakü Tiflis Kars Demiryolu projesi de Ermenistan'ı dışlayan bir proje olarak gösterilmektedir. Bu projelerin gerçekleştirilmesinde Gürcistan önemli bir kilit rol oynamıştır. Bilindiği üzere temel Güney Kafkasya yolları Gürcistan toprakları üzerinden geçmektedir. O dönemde Türkiye Cumhurbaşkanı olan Abdullah Gül'ün Türkiye, Azerbaycan ve Gürcistan arasında ekonomik ittifakın oluşmasında önemli etkisi olmuştur. Ermenistan hem Azerbaycan topraklarında hak iddia ettiği için hem de Karabağ sorunu olduğu için bu bölgesel projelere dâhil edilmemiştir. Türkiye ve Azerbaycan, yalnızca Ermenistan Karabağ'dan vazgeçmesi halinde sınırlarını açılacağını (İsayeva, 2017, s. 71) ifade etseler de Ermenistan buna yaklaşmamıştır.

5.1. Türkiye Kaynaklı Nedenler

Kafkasya hem dünya politikası için hem de Türkiye için son derece önemlidir. Kafkasya bölgesi başta Doğu ve Batı ve Kuzey ve Güney arasında bir geçiş bölgesinde olmasından dolayı son stratejik öneme sahiptir. Soğuk savaş sonrasında yaşanan gelişmeler bölgenin stratejik pozisyonunu daha da geliştirmiş ve bu bölge bütün Avrasya'da hem refahın hem istikrarın sağlanmasında gün geçtikçe daha da önem kazanmıştır. Bölgede refah ve istikrarın sağlanması yalnızca Avrasya için stratejik önem olmamakta bununla birlikte, Türkiye'nin kendi güvenliği ve istikrarı açısından da son derece önemlidir. Kafkasya'yı Türkiye'nin Orta Asya'ya açılan önemli bir kapısı olarak görmek gerekmektedir (Aydın, 2001, s. 374). Türkiye'nin Kafkas Cumhuriyetleri ile ilişkilerindeki önemli ve dönüm noktası aynı zamanda SSCB'nin de dağılmasını hızlandıran 19 Ağustos 1991 tarihli darbe girişimidir. Gorbaçov'a karşı yapılan bu darbenin başarısızlıkla sonuçlanmasıyla birlikte o zamana kadar Moskova'da bağımsız şekilden hareket etmekte çekinden olan birçok Orta Asya liderlerini

bile SSCB'nin ilerleyen süreçte dağılabileceğini düşündürdü (Özkan, 2022a, s. 126). O dönemlerde Türkiye ise büyük karmaşa içinde olan Moskova ile olan ilişkilerini devam ettirmiş ve diğer taraftan da bağımsızlıklarını kazanan cumhuriyetler ile ilişkilerini eskiye göre daha fazla geliştirmekteydi. Sovyetler Birliğinin çökmesiyle de, dönemin liderleri tarafından büyük ve önemli bir fırsat olarak görülmüş ve bundan faydalanmak isteyenler baş kaldırmıştır. Türkiye, Kuzey Kafkasya'dan İran Körfezine, Adriyatik'ten Çin Seddi'ne uzanan Türk dünyasını içine alan geniş boyutta etkinlik gösterebilecek, "bölgesel bir güç" olarak görülmeye başlanmıştır. Bu sürecin en önemli tartışmalarından birisi, yaşanan gelişmelerin Türkiye'yi ilk kez bölgesel düzeyde etki edebilecek, Kafkasya ve Orta Asya'da önemli konumda olabilecek ülke konumuna gelip gelmediğidir. Türkiye'nin söz konusu ülke konumunda küresel düzeyde yaşanan gelişmelerin de yardımı ile yeni bağımsızlıklarını elde eden devletlerle paylaşmış olduğu din, dili tarih ve etnik kimlik gibi önemli alanları kullanarak ulaşma imkânıdır. Böyle bir ortamda, başta Türk Cumhuriyetleri olmak üzere, yeni devletlerin toprak bütünlüğünün korunması ve bağımsızlıklarını bir daha geri verilmemesini sağlayacak ilişki ağının olması, Türkiye'nin bu bölgeye yönelik politikalarının temelini oluşturmaktadır. Türkiye, bağımsızlıklarını ilan eden eski Sovyet Cumhuriyetlerinin tamamını tanıyarak, Ermenistan hariç olmak üzere diplomatik ilişkiler sağlayan, imzalanan protokoller aracılığıyla büyükelçilik bulundura ülkelerin başında gelmektedir (Çelikpala ve Veliyev, 2015, s. 21). Türkiye'nin Kafkasya'ya yönelik politikası savaşı sonrası bölgesel istikrar ve düzenin yeniden sağlanması açısından Türkiye'nin önermiş olduğu Kafkasya iş birliği ve İstikrar Platformu, Ermenistan Açılımı, Türkiye ve Azerbaycan ilişkileri, ticari ve ekonomik nedenler ve enerji işbirliğiyle değerlendirilmektedir (İsayeva, 2017, s. 73). Dolayısıyla hem geçmişte yaşanan sorunlar hem de günümüzdeki temel ekonomik faktörlerin de etkisiyle bu süreç şekillenmiştir.

Güney Kafkasya devletlerini Türkiye ile ilişkilerinden denklem eksikliğini sağlayan Ermenistan'dır. 2008'de futbol diplomasisiyle yeni siyasi çabalar sağlamaya çalışan devlet karar vericilerin bu süreçten istedikleri resmen çıkılmaz duruma gelmiştir. Türkiye'nin Kafkas politikasının temel amaçlarını, bölge ülkeleri arasında bağımsızlığa, toprak bütünlüğüne karışmama, iç işlerine karışmama, toprak bütünlüğüne karışmama, iyi komşuluk, saygılı ve eşitlik esaslarına dayanan dostane ilişkilerin kurulması ve bu ilişkilerin ortak faydalara hizmet çok yönlü bir iş birliğine dönüştürülmesini oluşturmaktadır. Kafkasya bölgesinde ortaya çıkan sorunlara karşı kalıcı ve barışçıl çözümlerin sağlanması, tüm bölge ülkeleri arasındaki ilişkilerin daha önceki durumlara oranla normal getirilmesi ve yaşanan kutuplaşmanın önüne

geçilmesi için iş birliğine gidilmesi, Türkiye'nin Kafkasya politikasının temelini oluşturmaktadır. Kafkasya Türkiye için oldukça büyük öneme sahip bir konumdur. Türkiye'nin Kafkas bölgesindeki beklentilerini aşağıda gösterildiği şekilde sıralanabilir (Aydın, 2001, s. 381);

- Kafkasya'da Rusya ile Türkiye arasında "Barış Kuşağı" kuşağı şeklinde tamponun bölgenin oluşturulması,
- Gürcistan iyi ilişkilerinin sağlanması ve Azerbaycan ile kardeşli, dostluk ve mümkün olduğu kadar her alanda stratejik iş birliğinin sağlanması,
- Türkiye'nin uzun vadeli enerji ihtiyacının karşılanması amacıyla, başta Hazar deniz yatakları olmak üzere Orta Asya petrol ve doğalgazın en uygun koşullarda ve kesintisiz olarak Türkiye üzerinden batıya gitmesinin sağlanması,

Başka taraftan da bakıldığında, Türkiye yaşanan bu süreçte hem işbirliği sağlamak hem de sanayi açısından önemli faydalar kazanmayı hedeflemekteydi. Örneğin, 1989 yılında AT komisyonu tarafından tam üyelik başvurusu reddedildi Türkiye için yeni bir kapı ya da diğer bir ifadeyle yeni bir çıkış yolu açılmış bulunmaktaydı. Bu yeni çıkış yolu oldukça yüksek ekonomik potansiyele bağlıydı. Türk özel sektörü de devlet kurumlarından çok daha önce bölgeye girmiş ve bu potansiyeli ve öne süren karlılığı hayata geçirmek istemiştir. 1992 yılının ortalarına gelindiğinde ise bölgede yatırım yapan Türk firmalarının sayısı 200'dür (Özkan, 2022b, s. 241). Günümüzde de bu firmaların sayısı her geçen gün artmaktadır.

5.2. Bölgesel Kaynaklı Nedenler

Türkiye, Kafkasya ile önemli bir sınır komşusudur. Bu yüzden Türkiye ihracata dayalı ticari ve ekonomik düzen kurması gereken önemli bir bölge olarak görülmüştür. Türkiye yalnızca Hazar merkezli olacak şekilde enerji kaynaklarına erişmesi ve bu enerjilerin Batılı pazarlara ulaştırılmasına odaklanmamıştır. Kafkaslarda, özellikle de Azerbaycan ve Gürcistan hem Orta Asya'ya hem de Rusya pazarına ulaşmada ve ticaret yapmada öncelikli bir konuma gelmiştir. Bölgesel iş birliği ve ekonomik/ticari bağlar ve bu anlamda öncelikli konular olarak görülmüştür. Bu ilişkilerin kurulması, bölgenin bir güvenlik tehdidi olarak çıkartılabilmesinin önemli bir gereği olarak görülmüştür. Bilindiği üzere, Kafkasya bölgesi, Türkiye'nin Karadeniz Ekonomik İşbirliği (KEİT) benzeri bölgesel girişimlerinin de merkezinde yer almıştır. Buradan yola çıkarak, kültürel ilişkileri de içerecek şekilde işbirliğini şekillendirecek kurumsallaşmaya gidilmesi politikası bu dönemin önemli ürünlerindedir. Türkiye'yi 2000'li yıllardan dış yardım alan ülke yerine dış yardım yapan ülke konumuna getiren ve büyük

prestij kazandıran Türkiye Kalkınma ve İşbirliği Ajansı (TİKA) gibi örgütlerde de bu dönemde kurulmuştur (Özkan ve Özer, 2023, s. 191). Dolayısıyla Türkiye'nin Kafkasya bölgesinde önemli bir güç olunmasında, hem sahip olduğu potansiyel hem de bulunduğu coğrafik konumunun da etkisi son derece önemli olmuştur.

Stratejik öneminden öte Trans-Kafkasya zengin rezervleri, hidrokarbon kaynakları (doğalgaz ve petrol) açısından önemli bir bölgedir. Bu bölge Avrasya'da kurulan ulaştırma ve enerji koridorlarının kesiştiği noktada bulunmaktadır. Bölgedeki ticaret potansiyeli bölgenin sahip olduğu zengin doğal kaynaklar göz önünde bulundurulduğunda ne kadar önemli olduğu anlaşılacaktır. Özellikle bölgenin önemli devletlerinden olan Azerbaycan üzerinden değerlendirilecek olursa, Bu konuyu Güney Kafkasya devletlerinden olan Azerbaycan üzerinden incelersek, Azerbaycan ve Türkiye kardeş devletler olarak bilinmektedir. Türkiye Azerbaycan'ın bağımsızlığını tanıyan ilk devlettir. Dolayısıyla, Türkiye tarafından Azerbaycan'a ilişkin iktisadi yatırımlar yapılmış, karşılığında ise Bakü-Tiflis-Ceyhan Hattı projesi hayata geçirilmiştir. Böylelikle, Azerbaycan petrol rezervlerinin Avrupa pazarlarına çıkma fırsatı doğmuştur (Cafersoy, 2001, s. 126). Bağımsızlığını kazanmasından sonra Azerbaycan, Türkiye ile iktisadi ilişkiler konusunda da önemli gelişmeler yaşanmıştır. Ticari ve ekonomik anlamda iki ülke arasında yapılan 150 civarında çeşitli işbirliği yapılmış fakat bazı sebepler dolayısıyla faaliyete geçilememiştir (İnaç, 2005, s. 75). Özellikle, "1 Kasım 1992 tarihli Ticari ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması", 31 Temmuz 1996 tarihinde yürürlüğe giren "Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Hakkında Anlaşma" ile 1 Ocak 1998 tarihinde yürürlüğe giren "Türkiye ile Azerbaycan Arasında Çifte Vergilendirmenin Önlenmesi Anlaşması" ikili ilişkiler bakımından oldukça önemlidir (Özkan, 2019, s. 1741).

5.3. Uluslararası Sistemlerden Kaynaklı Nedenler

1989 tarihinden sonra uluslararası toplum açısından sürecin önemi, Orta ve Doğu Avrupa'dan Orta Asya ve Kafkaslara kadar geniş bir coğrafyada yeni ve bağımsız ulusların Sovyet Bloğunun çöküşü itibariyle tarih sahnesinde yerlerini almaları, yeni bir dünya düzeninin oluşmaya başlaması ve demokrasiye yönelmeleri olmuştur. Böylelikle, Sovyetler Birliği'nin çöküşü, Kafkasların ve Orta Asya'nın dış dünyaya uzun bir süre sonra açılması, kısa bir süre zarfında tüm bölgeyi, özellikle Güney Kafkasya bölgesini dünyanın ilgi odağı haline gelmesini sağlamıştır (Elma, 2009, s. 89-90). Güney Kafkasya ülkeleri bağımsızlıklarını elde etmelerinin ardından, totaliter sistemden demokrasi ve piyasa ekonomisine geçiş yapan, bir diğer ifadeyle demokrasi deneyine girmeleriyle siyasi, idari, sosyal, askeri ve ekonomik

bakımdan büyük güçlüklerle karşılaşmış ve uzun yıllar bölgede istikrar hâkim olamamıştır. 2000’li yıllara kadar devam eden süreç, bugün halen farklı şekillerde sorunlar tezahür etmektedir (İnaç, 2007, s. 27).

Güney Kafkasya şu an ki koşullar ölçüsünce değerlendirildiğinde karşı karşıya kaldığı sorunlar şu şekilde sıralanabilir; etnik çatışmalar, gölgedeki rekabet, ekonomik sorunlar, işbirliği ve güvenlik ile demokrasinin kurumsallaşma sorunu şeklindedir. Kafkasya ile ilgili bu sıralanan maddeler arasında en çok ortaya çıkan etnik çatışmalar olmuştur. Bu konuya değinmek gerekirse, yaklaşık iki yüz yıl kadar süren Rus hegemonyasından ve koloni idaresinden Güney Kafkas halkları-Azeri, Gürcü ve Ermeniler- uzun bir aradan sonra Sovyetler Birliği’nin çökmesiyle, özgürlüklerine adına küreselleşme verilen tarihin hızlı aktığı bu süreçte kavuşmuşlardır. Ancak, “Ön Asya’nın Balkanları” şeklinde nitelendirilmesinin yerine oturduğu bu coğrafyada bağımsızlık bölge halkına huzur ve istikrarı tam manasıyla sağlayamamıştır (Elma, 2009, s. 199).

6. Azerbaycan’ın Karabağ Zaferi Sonrası Kafkasya’daki Güç Dengesi

Azerbaycan-Türkiye ilişkileri, İkinci Karabağ Savaşı’ndan sonra Azerbaycan’ın elde ettiği zafer ile yeni bir dönemi de beraberinde getirmiştir. Kafkasya’da her iki devletin de jeostratejik işbirliğinin yeni sürecinde kazanımları olacaktır. Bu kazanımlar ise (Hasanoğlu, Memmedov ve Maharramov, 2020, s. 528);

- Ermenistan işgali altında bulunan Azerbaycan’ın %20’lik topraklarının kurtarılmasıyla, ekonomiye bu bölge entegre edilmesiyle yatırım imkanı oluşturacaktır. Yatırım imkânlarından faydalanması beklenen en büyük kesiminde Türk işadamlarının olması düşünülmektedir.
- Azerbaycan Cumhurbaşkanı Aliyev’in Dağlık Karabağ sorununun sona ermesine ilişkin, bu bölgede yeni işbirliklerinin oluşmasını temel oluşturacağını ifade etmiştir. Gerçekleştirilmesi planlanan projelerde Türkiye’nin de Azerbaycan’ın stratejik ortağı olarak faydalanması kuşkusuzdur.
- Bölgede oluşturulması planlanan yeni işbirliği ve projelerde saldırgan tutumundan vazgeçmesi beklenen Ermenistan’ın da dâhil olması mümkün hale gelebilir. Böylelikle stratejik bir perspektifin Güney Kafkasya’da oluşması anlamına gelir.
 - Azerbaycan’ın Karabağ Zaferi göstermiştir ki, Güney Kafkasya’nın jeopolitik ortamının belirleyici ülkelerinden birisi de Türkiye’dir. Bölgenin geleceği açısından

bu gerçeklik büyük önem arz etmektedir. Güney Kafkasya’da Azerbaycan güvenilir bir ortak olan Türkiye’yi kazanmıştır. İkinci olarak 10 Kasım 2020’de imzalanan bildirinin uygulanması noktasında etkili bir siyasi konumu olan Türkiye’nin önemi oldukça büyüktür. Üçüncüsü ve beklide en önemli sonuçlardan birisi, Türkiye’nin Güney Kafkasya’da siyasi gelişmelerde rol alması Rusya’nın bölgede sahip olduğu politik tekeli de sonlandıracaktır. Rusya bu durumda her istediğini dayatan politikalar yerine bölgedeki ekonomik, siyasi gelişmelerde daha eşitlikçi taraf olarak yer alacaktır. Dolayısıyla bu durum Rusya-Türkiye ve Azerbaycan-Rusya ilişkilerinde yeni bir sayfanın açılması anlamına da gelmektedir. Kısa vadede düşünülecek olursa, Rusya bölgede Türkiye’nin bir rakibi değil de, stratejik işbirliği içerisinde çıkarları doğrultusunda hareket eden bir taraf olarak nitelendirilecektir.

- Güney Kafkasya’da mevcut diğer etnik sorunların çözümü adına da İkinci Karabağ Savaşı önemlidir. Sorunun bu şekilde çözülmesi ile yalnızca Azerbaycan’ın değil aynı zamanda Türkiye’nin de nüfuzunun artması anlamına gelmektedir.
- Önemli maddelerden biri de, Ermenistan topraklarından geçmek koşuluyla Nahçıvan ile Azerbaycan arasında ulaşım koridoru açılması planlanmıştır. Bu durum özellikle Türkiye’nin bölge ile bağlantısının sağlanması açısından önemlidir. Böylelikle Türkiye ekonomik gelişmelere aktif şekilde katılabilecektir.
- Azerbaycan ile girdiği mücadelede Ermenistan sürekli sivil halkı hedef haline getirmiştir. Böylelikle Ermenistan, Azerbaycan halkının kendi devletine olan güvenini zayıflatmayı amaçlamaktadır (İnaç, 2020, s. 43). Ermenistan halkı yok ederek o bölgeyi Ermeni yurdu haline getirmeyi planlamaktadır. Sivil halka yönelik Ermeni saldırıları Azerbaycan halkının devletine olan güvenini hiçbir şekilde sarsmamış aksine artırmıştır.

Sonuç

Azerbaycan ve Türkiye'nin yakınlığı, iki ülkenin siyasi liderleri tarafından farklı zamanlarda "Türkiye, Azerbaycan'ın dış politikasının merkezinde yer alacaktır." şeklinde tarif edilmiştir. Türkiye-Azerbaycan ilişkisi kapsamında "Onun sevinci sevincimiz, üzüntüsü üzüntümüzdür." ve "İki devlet bir millettir" defalarca ifade edilmiştir. Nitekim Azerbaycan-Türkiye ilişkilerine bakıldığında halkların tarihi ve kültürel bağlarının ülke siyasetine ve diğer alanlardaki ikili ilişkilere yansıtılarak bürokratik süreci kolaylaştırdığını söylemek mümkündür. Ancak geçmişten günümüze iki ülke arasındaki ilişkiler incelendiğinde, söz konusu duygusal

yakınlığın iki ülke ilişkilerine herhangi bir etkisinin olmadığı ve süreci değiştiren farklı parametrelerin olduğu görülmektedir. Zengin enerji rezervlerine ve önemli bir enerji potansiyeline sahip olan jeopolitik açıdan önemli Azerbaycan topraklarında 1991 öncesinde Rusya ve İran gibi bölgesel güçlerin nüfuz mücadelesi, Türkiye'nin bölgeye hakim olmasını zorlaştıran bir konjonktür oluşturmuştur. Ancak Rusya'nın o dönemde bölgedeki hâkimiyetini güçlendirmek için izlediği politika, Azerbaycan'da etkileri halen devam eden ve Azerbaycan-Türkiye ilişkilerinde öne çıkan bazı güvenlik sorunlarını da beraberinde getirmiştir.

Küreselleşmenin etkisi ile modern dünyada bölgesel ekonomik işbirliklerinin güçlendiği görülmektedir. Dünya düzeninin böyle olduğu bir ortamda karşılıklılık ilkesine dayanarak devletlerarası ekonomik ve ekonomik olmayan ilişkiler güçlendirilmektedir. Türkiye ve Azerbaycan arasındaki ekonomik ilişkiler bu örneklerden birisidir. Her iki ülkenin enerji, ticari ve stratejik işbirliği alanındaki yatırımları, BTC ve BTE boru hatları ile Azerbaycan'da doğalgazın Batı'ya taşınması için geliştirilen üçüncü boru hattı (TANAP) ile enerji ve ekonomik açıdan ne düzeyde olduğunu açıklamaktadır. Dünya enerji kaynaklarına sahip bir coğrafyanın enerjisini taşıma noktasında Türkiye önemli bir konumda yer almaktadır. Azerbaycan, enerji kaynaklarının ihracatı nedeniyle, enerji talebi nedeniyle de Türkiye Rusya'ya bağımlıydı. Fakat bu bağımlılık durumu TANAP sayesinde sonlanmıştır. Bu anlamda TANAP'ın, Azerbaycan doğalgazının Türkiye sınırlarından Avrupa pazarına ulaştırılmasında ve diğer projelerin uygulanmasında her iki ülkenin stratejik değerinin dünya çapında anlaşılmasına katkı sağlamaktadır. Azerbaycan ile Türkiye arasında hayata geçirilen BTC, Azerbaycan petrolünün Azerbaycan için Rusya tekeli dışında güvenilir boru hatlarıyla dünya pazarlarına ulaştırılması; Türkiye açısından bakıldığında, BTC konsorsiyumunda da % 6,53 pay, ilk 16 yılda 140-200 milyon dolar ve sonraki 24 yılda yıllık ortalama 125-150 milyon dolar otoyol geçiş ücreti ile daha sonra hayata geçirilen BTE Doğal Gaz Boru Hattı Projesi kapsamında Türkiye, Azerbaycan'dan doğalgazı doğrudan ve daha ucuza temin etme imkânına sahip olurken, Azerbaycan da doğalgazını ihraç edebilmektedir. Bu proje ile zengin doğal gaz kaynaklarını Rusya'ya bağımlı olmadan kendi fiyatıyla dünya pazarlarına sunma fırsatı bulmuştur.

Azerbaycan ve Türkiye arasında hayata geçirilen projeler, iki ülke arasında kurulan işbirliğinin her iki tarafa da fayda sağlayacağını göstermiştir. Bu nedenle ortak çıkarlar Bu noktada ortak bir irade ortaya koymak ve enerji alanındaki işbirliğini siyasi olarak desteklemek iki ülkeyi stratejik ortaklık düzeyine getirecektir. Ancak iki ülke ilişkilerinde dış

güç faktörünü inkâr etmek ve ilişkileri tamamen bağımsız düşünmek doğru olmaz. Nitekim Azerbaycan'ın jeopolitik konumu ve sahip olduğu enerji kaynakları, Azerbaycan-Türkiye ilişkilerinin gelişmesini engelleyecek dış müdahaleleri mümkün hale getirecektir. Karabağ sorunu Güney Kafkasya bölgesinin en önemli konularından birisidir. SSCB dağılmadan önce siyasi anlaşmazlıklar şeklinde ortaya çıkan bu sorun Azerbaycan ve Ermenistan arasında uzun süre devam etmiştir. SSCB'nin dağılmasından sonra iki devlet arasındaki sorun sıcak çatışmaya dönmüştür. Azerbaycan ve Ermenistan kimliklerinin belirlenmesinde Karabağ adeta simge haline gelmiştir. Ermenilerin Türkiye açısından durumu görüntülendiğinde; Ermenilerin uzun yıllar kendilerinden ayrı tutulmadıkları, yüksek mevkilere layık görüldükleri ve hoşgörülü davrandıkları tespit edilen bir durumdur. Bu hoşgörüyü karşılık olarak Ermeniler ise; Türklerin zayıf ve kritik durumunda, Türk (Osmanlı) düşmanlarıyla ayaklanarak işbirliği yapmıştır. SSCB'nin dağılmasından sonra, yeni devletlerin ortaya çıkmasıyla beraber Türkiye, Ermenilerin yaptıklarına karşılık gerekli tüm önlemleri almış ve uygulamış, hatta siyasi olarak ilişkilerini askıya almıştır. Türkiye, Dağlık Karabağ konusunda da adil bir tutum takınarak Azerbaycan'dan yana olmuş ve her dönemde destek vermekten geri durmamıştır. Azerbaycan ve Ermenistan arasında yıllardır süren sorunun düğümü çözülmeye başlamıştır. 10 Kasım 2020'de Azerbaycan ile Ermenistan arasında varılan mutabakat neticesinde Ermenistan'ın almış olduğu ağır yenilgi tescil olurken, işgal ettiği yerlerden çekilmesi de Azerbaycan adına tarihe geçen bir zafer olmuştur. Bölgede geçmişte İran ve Rusya'nın desteğini alan Ermenistan yeterli düzeyde destek görememiş, Fransa'nın vermiş olduğu destek ise etkisiz ve yetersiz kalmıştır. Dış politikada etkin bir siyasi duruş sergileyen Türkiye, iki devlet bir millet anlayışıyla hareket edip Azerbaycan'ın yanında yer alıp desteğini sürdürmüştür. Azerbaycan-Ermenistan arasındaki savaşta Türkiye siyasi ve askeri olarak Azerbaycan'a desteğini tam olarak vermiştir. Bu süreçte ulusal ve uluslararası basında savaşın en büyük kazananının Türkiye olduğu şeklinde yorumlanmıştır.

Azerbaycan İkinci Karabağ savaşı ile yıllardır haksız bir şekilde Ermenistan tarafından işgal edilen topraklarını geri almıştır. Uluslararası örgütlerin sessiz duruşu, İran ve Rusya'nın Ermenistan'a sağlamış olduğu destekten dolayı bu zamana kadar problemin çözüm noktasında önüne çıkan engeller olmuştur. Fakat süregelen bu durumu değiştiren durum ise, Türkiye'nin ve Azerbaycan'ın askeri ve siyasi anlamda artan yetenekleri olmuştur. Sosyo-politik açıdan olaya bakıldığında Kafkasya'da her iki devlet söz sahibi olabilecek düzeyde önemli bir konum elde etmişlerdir. Bu savaş neticesinde Türkiye ve Azerbaycan, her ne kadar Ermenistan savaşı kaybetse de olumlu adımlar atılması dâhilinde işbirliği yapılabileceğinin

sinyallerini de vermişlerdir. Özellikle Türkiye'nin şartların olumlu şekilde devam etmesi halinde sınır kapılarının açılabilceğini ifade etmesi bunun bir göstergesi olmuştur. Ermenistan şu ana dek Rusya'ya bağımlı olarak yaşamış ve herhangi bir gelişme sağlayamamıştır. Dolayısıyla bu durumun farkında olarak hareket ettiği müddetçe, kazan kazan politikasıyla ülkesinin çıkarına dair gelişmeler meydana gelecektir. Azerbaycan ve Türkiye arasındaki ilişkiler özellikle Azerbaycan doğal gaz ve petrol kaynaklarının dünya piyasalarına ulaştırılmasıyla daha da geliştirilen ilişkiler kapsamında, her iki ülke arasında ekonomik, sosyal ve siyasal alanlarda giderek gelişen işbirliği süreci kendini göstermiştir. Bu anlamda, bölgesel kaynaklı ortaya çıkacak sorunlara karşı birlikte hareket edilmesinden uluslararası kurumlarda ortak çalışmalara kadar, ekonomi alanında geliştirilen uluslararası projelerden iki ülke silahlı kuvvetleri arasındaki uluslararası düzeydeki işbirliğine kadar pek çok çalışma gerçekleştirilmiş ve dahası yapılmaya çalışılacaktır.

30 yıllık Ermenistan işgalindeki Dağlık Karabağ Bölgesi, 27 Eylül 2020'de başlayan savaş neticesinde Azerbaycan'ın askerî ve diplomatik zaferi ile sonuçlanmış ve savaşın ardından yeniden imar çalışmaları başlatılıp, yerinden edilmiş on binlerce Azeri mülteci geri dönmeye başlamıştır. Savaş sonunda siyasi konumunu güçlendiren Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev tarafından 10 Aralık 2020'de Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın da katılımıyla başkent Bakü'de geniş kapsamlı bir askerî geçit töreni düzenlenmiştir. Türkiye-Azerbaycan ilişkileri herhangi başka bir ülkeye tehdit oluşturmamakla birlikte, bölgede işbirliği, kalıcı barış ve istikrar temelli politikalar izlemektedir. Başka bir ifadeyle her iki ülke ilişkileri kendine münhasır bir şekilde gelişip, ilerlemektedir. Özellikle, bu iki devletin Türk İslam dünyasında birbiri için var olması bile başlı başına büyük bir değer olarak nitelendirilmektedir.

Kaynakça

Alpargu, M. (2004). Güvenlik boyutunda Türkiye-Azerbaycan ilişkileri. *Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 2(3), 1–18.

Aydın, M. (2001). Kafkasya ve Orta Asya ile ilişkiler 1980-2001. B. Oran İçinde, *Türk Dış Politikası* (Cilt II). İstanbul: İletişim.

Bal, İ. (2011). *21. Yüzyıl Türk dış politikası*. Ankara: Agam.

Budak, A. (2019). *Osmanlı modernleşmesi, gazetecilik ve edebiyat*, 2. Basım, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.

- Cafersoy, N. (2001). *Elçibey Dönemi Azerbaycan dış politikası*. Ankara: AsamYayınları.
- Çelikpala, M. & Veliyev, C. (2015). Azerbaycan-Gürcistan-Türkiye bölgesel işbirliğinin başarı örneği. *CIES Policy Brief*, 3, 1-24.
- Delanty, G. (2004). *Avrupa'nın İcadı*. (Çev. H. İnaç). Ankara: Adres Yayınları.
- Elma, F. (2009). Küreselleşme sürecinde Güney Kafkasya demokrasi, güvenlik ve işbirliği sorunu. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2(6), 195-206.
- Erol, M. S. ve Ozan, E. (2011). Türk dış politikasında süreklilik unsuru olarak siyasal rejim. *Akademik Bakış*, 4(8), 13-38.
- Gözen, R. (2004). *Dış politika nedir? 21. Yüzyılda Türk dış politikası*. Ankara: Nobel
- Hasanoğlu, M., Memmedov, A. & Maharramov, B. (2020). İkinci Karabağ savaşı sonrası Azerbaycan-Türkiye ilişkileri. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 3(3), 522-529.
- Haviland, W. (2002). *Kültürel Antropoloji* (Çev: Hüsamettin İnaç, Seda Çiftçi), Kaknüs Yayınları, İstanbul
- İnaç, H. (2003). Makro Toplumsal Kuramlar Açısından Postmodernizm. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8, 341-351
- İnaç, H. (2005). Türkiye'nin Kimlik Problemleri: Avrupa Birliği'ne Entegrasyon Sürecinde. Ankara: Adres Yayınları
- İnaç, H. ve S. Erdoğan (2006). "Postmodern Dönemde Kamu Yönetimi Algısı ve kamusal Alan Tartışmaları," *Akademik Bakış: Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi Celalabad*, Sayı: 9 (1-16).
- İnaç, H. (2007). Rethinking democracy and governance in the EU. *Journal of Academic Studies*, 9(32), 1-31.
- İnaç H. ve F. Ünal (2013). The Construction of National Identity in Modern Times: Theoretical Perspective. *International Journal of Humanities and Social Science*, 3(11), 223-232.
- İnaç, H. (2014). Çağımızın toplumsal algısını temsil eden parametrelerden kimlik, kültür ve uygarlık kavramlarının sosyo-politik analizi *İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 35-57.

İnaç H. ve Yaman, M. (2015). Ulus İnşa Stratejileri Bağlamında Avrupa Milli Marşlarının Sosyo-Politik Mukayesesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 20(3), 17-34.

İnaç, H. (2020a). *Uluslararası güvenlik, Yeni dünya düzeni ve Türkiye*. İstanbul: Bilge Yayıncılık.

İnaç, H. (2020b). Yeni dünya düzeninin bir habercisi olarak Azerbaycan-Ermenistan çatışmasının sosyo-politik analizi. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 3(3), 509-521.

İsayeva, L. (2017). *Türkiye'nin Kafkasya dış politikası ve enerji stratejisi* (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi). Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muğla.

Kerimov, B. (2007). *Haydar Aliyev döneminde Azerbaycan Cumhuriyetinin dış politikası (1993–2003)*(Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Keyman, E. F. (2010). Globalization, modernity and democracy-Turkish foreign policy 2009 and beyond. *Perceptions: Journal of International Affairs*, 15(2), 1-20.

Özkan, A. (2019). Burjuvazi ve Muhafazakar Kimliğin Son Dönem Türkiye'sine Yansımaları. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 10 (17), 1735-1751.

Özkan, A. (2022a). Dış Politika ve Güvenlik Ekseninde Erdoğan Türkiye'si ve Putin Rusya'sı (1 b.). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık

Özkan, A. (2022b). Siyasi Parti Kapatmalarına Ulusal Güvenlik ve Demokrasi Açısından Tarihsel Bir Bakış. İçinde: Türkiye İçin yeni Anayasa Vizyonu ve Yol Haritası Savaş Yayınevi, ss. 231-251

Özkan A. ve B. Özer (2023). Politik Psikoloji Bağlamında Siyasal Bir Aktör Olarak Alparslan Türkeş'in Milliyetçilik Anlayışı, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 24, Sayı: 1, ss. 179-193

Palabıyık, M. S. & Deveci, Y. (2009). *Turkish – Armenian relations (1918-2009)*. The Armenian Question, Basic Knowledge And Documentation (Der. Ömer Engin Lütem), Terazi Publishing, Ankara.

Sariahmetoğlu, N. (2016). Karabağ sorununun çözüm sürecinde Türkiye ve Rusya. *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 93-119.

- Tutar, A. E., İnaç, H. ve Güner, Ü. (2006). Dış Kaynak Kullanımının (Outsourcing) Makroekonomik Etkileri. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 2, Sonbahar 2006. 279-296.
- Uras, E. (1987). *Tarihte Ermeniler ve Ermeni meselesi*. İstanbul: Belge Yayınları.
- Yılmaz, R. (2010). Türkiye Azerbaycan ilişkilerinde son dönem. *Bilge Strateji Jeopolitik, Ekonomi-Politik ve Sosyo-Kültürel Araştırmalar Dergisi*, 1(2), 23-42.
- Yiğit, M. İnaç, H. ve Güner, Ü. (2007). GeniŐleme, Mali Yardım ve Ekonomik Büyüme Perspektiflerinden AB'nin İlk Dört GeniŐlemesinin Analizi. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 8(2), 81-96.